

9. Словарь административного права / отв. ред. И. Л. Бачило и др. – М. : Прав. культура, 1999. – 317 с.

10. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної податкової служби та органів державної казначейської служби в процесі відшкодування податку на додану вартість [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2011 р. № 39. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=39-2011-%EF>.

Надійшла до редколегії 01.09.2011

ПОПОВА С. Н. ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ПРАВОВОЙ СТАТУС ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НАЛОГОВОЙ СЛУЖБЫ

Исследованы и обобщены основные термины, которые определяют административно-правовой статус органов Государственной налоговой службы, с целью дальнейшего совершенствования их деятельности в условиях проведения кардинальных экономических реформ в Украине.

POPOVA S. THE FACTORS THAT DETERMINE THE LEGAL STATUS OF STATE TAX SERVICE BODIES

The basic terms that define the administrative and legal status of State Tax Service bodies to further improvement of their activity in the conditions of radical economic reforms in Ukraine are researched and generalized.

УДК 342.52:342.7

О. П. ПОНОМАРЬОВА,

*викладач кафедри конституційного і міжнародного права
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ОМБУДСМАНА

Досліджено інститут спеціалізованого омбудсману; зокрема розглянуто особливості окремих його моделей. Проаналізовано також досвід діяльності цього інституту в деяких країнах світу. Розглянуто також питання правової природи інституту спеціалізованого омбудсману.

Виникнення інституту омбудсману обумовлене потребою суспільства в додаткових механізмах захисту прав і свобод [1, с. 15]. Він «означає захист особи перед адміністрацією в будь-якому прояві... та інституціоналізацію ще одного інструменту захисту людини... від безконтрольного владарювання» [2, с. 281]. Законодавець визначає омбудсману як призначений вищими органами державної влади контрольно-наглядовий, правозахисний, незалежний, політично нейтральний, одноособовий чи колегіальний орган державної влади (посадова особа), який уповноважений конституцією чи законом за власною ініціативою або зверненням громадян контролювати діяльність органів і посадових осіб (частіше виконавчої гілки влади) з точки зору дотримання ними прав і свобод людини та громадянина, що, як правило, діє неформально, на власний розсуд та рекомендує корегувальні дії, спрямовані на забезпечення прав і свобод [1, с. 35].

Правове становище омбудсману визначається положеннями конституцій конкретних

країн або спеціальним законом, наприклад Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Конституційне закріплення свідчить про особливе значення дотримання прав людини та громадянина та інституту омбудсману, тоді як окремий закон конкретизує і регулює статус, порядок роботи й організацію діяльності останнього.

У науковій літературі омбудсману розглядають як орган державної влади [1, с. 20, 22].

Характерною рисою омбудсману в демократичному суспільстві є його незалежність. Вказівка на незалежність омбудсману закріплюється на конституційно-правовому рівні тих держав, які визнають необхідність його існування.

У більшості сучасних держав омбудсману призначається парламентом. В окремих державах у його призначенні беруть участь й інші органи державної влади (наприклад Нова Зеландія, Російська Федерація, Нідерланди). У деяких країнах омбудсману призначає голова

держави або уряд (Велика Британія, Франція, Норвегія, ряд африканських країн).

За структурою інститут омбудсмана може бути органом, представленим однією людиною, як у Росії, Україні, Великій Британії, Польщі та багатьох інших країнах; колегіальним органом, як в Австрії, ФРН, Танзанії, Нігерії та ряді інших країн. Для існування кожної з даних структур існує своя аргументація. При цьому незалежно від моделі діяльність омбудсмана є персоніфікованою, що надає йому індивідуальності і специфічності в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ефективність діяльності омбудсмана обумовлюється його політичним нейтралітетом. Щоб її досягти, у різних країнах застосовують різні підходи, що закріплюється у відповідному законодавстві.

У процесі діяльності омбудсман не тільки виражає інтереси громадянського суспільства, але й доводить їх до органів державної влади. Сутність цього інституту полягає в тому, що «...зумовлює потребу в найтісніших контактах з окремими ланками громадянського суспільства: політичними партіями, об'єднаннями громадян, зокрема правозахисними та екологічними» [3, с. 9].

Слід зазначити, що конфлікти між громадянами не входять до компетенції омбудсмана. Він розглядає суперечності у відносинах, однією зі сторін яких є громадяни, а іншою – державні органи, організації, установи, об'єднання громадян, посадови особи тощо, що прямо визначено законодавством (наприклад Законом України про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також відповідними нормами законодавства Російської Федерації, Румунії, Португалії, Великої Британії тощо).

Якщо розглядати інститут омбудсмана та його діяльність у світовому масштабі, то слід зазначити, що існують кілька функціональних моделей. Розглянемо одну з них, а саме модель спеціалізованого омбудсмана.

Крім того, існують загальноприйнята і неklasичні «схеми» інституту омбудсмана. Так, у своїй монографії «Інститут омбудсмана» О. В. Марцеляк звертає увагу на те, що «...серед спеціалізованих омбудсманів є багато таких, які не повністю відповідають правовій природі інституту (омбудсмани, що функціонують на громадських засадах, омбудсмани окремих спеціалізованих відомств і т. ін.). Звичайно, характеризуючи їх, ми розуміємо, що порушуємо чистоту “схеми” омбудсмана в її класичному вигляді, вносимо так звану “ерозію” ідеї

цього інституту. Проте робимо це свідомо, оскільки вважаємо, що функціональне призначення та вирішувати такими спеціалізованими омбудсманми проблеми дають нам право на це» [1, с. 263].

Отже, звернімося до світового досвіду існування спеціалізованих омбудсманів.

1. Військовий омбудсман. Поява цього інституту обумовлена особливим правовим становищем військовослужбовців як соціальної групи – вона підлягає дії загальних законів, а також спеціальному законодавству щодо порядку проходження військової служби. Першість в утворенні омбудсмана з такою спеціалізацією належить Швеції (1915 р.). Метою запровадження посади військового омбудсмана було зміцнення довіри цивільного суспільства до армії, а також довіри самих військовослужбовців до армійського керівництва. Крім забезпечення ефективного контролю у військовій сфері, бюджетних відрахувань для її потреб, військовий омбудсман гарантував незалежний розгляд скарг військовослужбовців щодо порушення їх прав і свобод військовим відомством [4, с. 51–57].

Військового омбудсмана на чотири роки обирали голосуванням, яке проводила спеціальна парламентська група з 48 чоловік. Вони також призначали його заступника з правом виконувати функції цієї посадової особи в разі необхідності. Єдиною вимогою щодо кандидата на посаду військового омбудсмана була наявність юридичної освіти. Крім заступника, до апарату військового омбудсмана входили три постійних юристи і три клерки. Військовий омбудсман також міг запрошувати у разі потреби виконання спеціальних завдань інших посадових осіб.

Військовий омбудсман мав право здійснювати перевірки за власною ініціативою. При тому його юрисдикція була ширшою за межі суто військової галузі і поширювалася на всіх цивільних посадових осіб, що отримували зарплатню з фондів, наданих на військові потреби. Імунітет від нагляду військового омбудсмана поширювався тільки на міністра оборони та інших міністрів кабінету.

До компетенції військового омбудсмана не входило надання наказів щодо ліквідації недоліків або компенсації збитків, тобто він не мав повноважень імперативного характеру, але його статус ґрунтувався на довірі парламенту. Завдяки цьому він домагався виконання своїх рекомендацій без додаткового звернення до суду чи до інших компетентних органів. Він

також міг пропонувати зміни до чинного законодавства [1, с. 265].

Унаслідок побоювань мілітаризації держави, тенденції до її соціалізації, що зумовило зменшення кількості складу збройних сил країни, а також реорганізації інституту омбудсманів юстиції діяльність військового омбудсмана Швеції було припинено в грудні 1967 р. При цьому і з боку посадових осіб, і з боку громадян країни було відзначено велику користь від праці військового омбудсмана в «правлінні права» у Швеції.

Позитивний досвід роботи першого в історії військового омбудсмана знайшов відгук в інших країнах світу. Такий інститут було утворено в Норвегії (1952 р.), у ФРН (1956 р.). Потім він з'явився в Ізраїлі та Швейцарії, Австралії та США. З 1994 р. військовий омбудсман існує в Росії, але на регіональному рівні на території Алтайського краю. Учені зазначають, що запровадження інституту військового омбудсмана в Україні сприятиме більш ефективному вирішенню проблем, які накопичилися у сфері захисту прав військовослужбовців, і стане значним внеском у проведення реформи Збройних сил України [1, с. 275].

2. Інститут омбудсмана з охорони здоров'я був заснований у 1973 р. у Великій Британії. За рік до цього міністр з питань соціального обслуговування висунув у Палаті обшин пропозицію щодо негайного створення інституту омбудсмана з питань охорони здоров'я, до завдань якого було віднесено обов'язок вирішувати скарги громадян на роботу служби національної охорони здоров'я. Такі скарги спочатку треба було подавати відповідним органам влади, а в разі незадоволення скажника їх мав розслідувати омбудсман з питань охорони здоров'я. Предмет скарги – діяльність органів охорони здоров'я, наслідком якої стала несправедливість: погане харчування, брутальність персоналу, недосконале обладнання тощо. Скарги із діагностики, курсів лікування та клінічного обслуговування мали надходити до омбудсмана з питань здоров'я лише в разі доведеного факту «поганого управління». Якщо практикуючі лікарі не є службовцями служби охорони здоров'я, а лише уклали договір із цією службою, то на них компетенція цього спеціалізованого омбудсмана не поширювалась.

Діяльність цього спеціалізованого інституту привела до поліпшення контролю за медичними установами країни, вдосконалила їх

роботу та зменшила кількість скарг, тому сьогодні він успішно діє на території Англії, Уельсу та Шотландії, а також у США (у деяких штатах аналогічні омбудсмени працюють із кінця 1970-х років).

3. Омбудсмени компаній з'явилися спочатку у фірмі Information Technology Group of Xerox Corp. [5, с. 277]. Цей досвід був настільки вдалим, що ним зацікавилися такі компанії, як Ford Motor Company, Ohio Bel., American Airlines, Sanddia Corp. та деякі інші [2, с. 185].

4. У 1977 р. за ініціативи голови Асоціації адвокатів штату Мічиган почали працювати **адвокатські омбудсмени**. Адвокатські омбудсмени розглядають скарги адвокатів на посадових осіб цієї асоціації [6, с. 317].

5. Омбудсмени з нагляду за виправними установами. Вони «забезпечують права цієї соціально вразливої групи та сприяють процесу інтеграції засуджених до нормального суспільства» [7, с. 11]. Першою країною, в якій було створено таку модель омбудсмана, є США. Однією з причин появи цього спеціалізованого інституту були численні тюремні бунти та скарги на внутрішній режим, неправомірні дії персоналу та порушення прав ув'язнених. У Мінесоті в 1972 р. було запроваджено експеримент: губернатор штату для розгляду скарг ув'язнених призначив спеціалізованого омбудсмана (Corrections Commissioner). Для цього останній вступав у прямий контакт зі скажниками і з персоналом в'язниці (він мав право на вільне пересування в межах в'язниці, на невідкладний прийом її начальника та на доступ до всіх документів; на крайній випадок було передбачено безпосередній доступ до губернатора). Уже через півроку цей експеримент помітно покращив ситуацію [2, с. 186], тому починаючи з 1975 р. цей спеціалізований інститут запровадили ще 15 штатів.

Плідна праця омбудсмана з нагляду за виправними установами в США стала добрим прикладом і для інших країн. У Канаді з 1978 р. існує посада федерального слідчого за виправними установами, якого призначає генеральний прокурор (соліситор) Канади. Він здійснює розслідування за власною ініціативою, за запитом генерального прокурора або за скаргою ув'язнених, в останньому випадку – після вичерпання судових та адміністративних засобів. До його компетенції не входять тільки дії тюремної адміністрації, які підлягають розгляду особисто генеральним прокурором чи Національним

управління Канади з питань умовного звільнення. У 1994 р. у Великій Британії були прийняті «Положення про заснування посади омбудсмана з питань утримання засуджених у в'язницях». Особи призначаються на цю посаду міністром внутрішніх справ на контрактній основі на строк від трьох до п'яти років. Це доступна інституція з широким колом повноважень, діяльність якої незалежна, не підлягає цензурі і має чітко окреслені кордони компетенції. Звертатися до спеціалізованого омбудсмана з питань утримання засуджених у в'язницях можна після вичерпання всіх попередніх засобів оскарження.

6. Модель омбудсмана з прав дитини або справ неповнолітніх має дуже давню історію, пов'язану зі становленням прав дитини (так, ще в 1792 р. у Франції видано документ «Проголошення прав дитини»; 10 грудня 1948 р. Генеральною асамблеєю ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, одним із наслідків чого стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації прав дитини в 1959 р., а в 1989 р. – Конвенції про права дитини). На національному рівні це відбилось в появі дитячих омбудсманів як контрольно-наглядового правозахисного інституту. Уперше такий інститут було засновано в Норвегії в 1981 р.; зараз він діє у 18 країнах світу – як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Головним завданням таких спеціалізованих омбудсманів є дотримання законодавчо закріплених прав дітей, розширення обов'язків батьків перед дітьми, вимагання належного ставлення до дітей з боку органів влади, допомога дітям у користуванні їх законними правами, а також сприяння визнанню за дітьми тих прав, які ще не закріплені на законодавчому рівні. Дитячі правозахисники забезпечують виконання державою взятих на себе зобов'язань щодо Конвенції ООН (Швеція), здійснюють просвітницьку роботу стосовно прав дітей, розслідують випадки їх порушення, контролюють діяльність установ, що працюють із дітьми, слідкують за законодавством щодо відповідності Конвенції з прав дитини (Гватемала), представляють права та інтереси дітей перед органами державної влади або керівництвом приватних компаній, слідкують за умовами, в яких перебувають діти (Норвегія). Ісландська служба омбудсмана повинна сприяти полегшенню долі дітей, охороняти їх права, інтереси та потреби, для чого вона має

право проводити розслідування дій, які цьому перешкоджають. У Новій Зеландії омбудсман з прав дітей розглядає скарги, вивчає національні закони щодо цієї сфери та надає оцінку їх виконання. Комісія з прав дітей у ФРН представляє їх інтереси у парламенті й поза парламентом, надає рекомендації щодо національної політики стосовно своїх підопічних. Служба дитячого омбудсмана Фінляндії не тільки надає інформацію та консультації, а й виступає як представник неповнолітнього громадянина в суді. Омбудсмани з прав дитини в Росії розпочали діяльність на початку 1990-х років. Після ретельного вивчення світового досвіду функціонування такого інституту, дитячі омбудсмани розпочали діяльність на регіональному та місцевому рівнях, застосовуючи для цього різні моделі. Результатом роботи дитячих правозахисників на регіональному рівні визнані настільки ефективними, що зараз проводиться робота щодо створення інституту федерального омбудсмана Росії із захисту прав дітей [8, с. 108].

7. У сучасному світі існує ще одна дуже вразлива соціальна група, яка потребує особливої уваги з боку держави та суспільства, – це люди похилого віку. Спеціалізовані **омбудсмани із захисту прав людей похилого віку** існують поки ще тільки в США. Робота правозахисника літніх людей спрямована на роботу з їх скаргами, контроль за установами довготривалого піклування, де вони знаходяться, заохочення добровольців для такої роботи; вони формують банк даних про людей похилого віку та стежать за забезпеченням їх прав та інтересів. Крім того, такі спеціалізовані омбудсмани беруть участь у розробленні та прийнятті федеральних законів, законів штату, місцевих законів та підзаконних актів, що стосуються системи довготривалого піклування про людей похилого віку. Відповідальність за дію омбудсманівських служб несе департамент у справах людей похилого віку.

8. Поява **вузівського (або студентського) омбудсмана** пов'язана з епохою гострих соціальних проблем та конфліктів, які викликали вибух соціальної активності прогресивної молоді й насамперед студентства. Перші студентські омбудсмани розпочали роботу в рамках експерименту в Дейтоні, штат Огайо. Сьогодні в університетах США працює вже понад двісті омбудсманівських служб [9, с. 258]. Омбудсманом може стати обрана студентами

або призначена ректором чи колегіальним керівним органом університету особа. Він має повноваження для проведення незалежного розслідування за фактом порушення прав студентів, викладачів та службовців університету. Його рішення мають рекомендаційний характер, але їх виконання забезпечується високим авторитетом служби та широким громадським резонансом діяльності вузівського омбудсмана, що виявляється, перш за все через його щорічні доповіді про стан дотримання прав студентів [10, с. 96].

Появу вузівського омбудсмана в Європі викликали ті самі умови, що й у США. Тому після 1968 р. в ряді європейських країн були створені інститути студентських омбудсманів. В основному на них покладається обов'язок вирішувати студентські, методичні, академічні та інші непорозуміння й конфлікти в навчальному процесі [11, с. 96].

Росія та США – єдині країни світу, де існують **омбудсмани з прав учнів**. У США він працює не у всіх штатах і далеко не у всіх школах. Його функції та повноваження схожі на ті, що мають студентські омбудсмани. У Росії такі омбудсмани працюють у декількох школах. Так, уповноваженим у правах учасників освітнього процесу школи № 1831 м. Москва може бути доросла людина, вчитель або хтось із батьків учнів. Його призначають на

два роки більшістю голосів членів Ради школи шляхом таємного голосування. Шкільний омбудсман має розглядати скарги стосовно порушення прав чи приниження гідності учасників навчального процесу. Він також може передавати їх відповідним органам та посадовим особам або відмовити в прийнятті скарги. Під час розгляду скарги омбудсман з прав учнів має вільний доступ до всіх документів та заходів у рамках навчального процесу та право проводити перевірку фактів, які містить скарга. За результатами своїх дій він має право отримувати пояснення.

Перелік спеціалізованих омбудсманів, які існують у світі, дуже великий і з огляду на обмежений обсяг статті ми не можемо навести його повністю. Деякі з моделей – Уповноважений з питань інформації (Канада, Ірландія), Уповноважений із захисту особистих даних (ФРН, Нова Зеландія, Угорщина), Уповноважений з офіційних мов (Канада), омбудсман із забезпечення рівності статей (Швеція, Фінляндія), Уповноважений з питань захисту підприємців (Україна), омбудсман у справах споживачів (Швеція, Норвегія, Фінляндія) тощо – безумовно, заслуговують на те, щоб бути предметом окремої наукової уваги, оскільки їх діяльність безпосередньо спрямована на окремі права людини, які визнає більшість сучасного людства.

Список використаної літератури

1. Положення про Уповноваженого з питань захисту прав підприємців : затв. наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 31 січ. 2001 р. № 19 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – Ст. 308.
2. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика / О. В. Марцеляк. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2004. – 448 с.
3. Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмана) / Хиль-Роблес Альваро. – М. : Ad Marginem, 1997. – 335 с.
4. Косюта М. Взаємозв'язок між діяльністю Уповноваженого ВР України з прав людини та органів прокуратури у сфері правозахисту / М. Косюта // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3 (15). – С. 6–12.
5. How the Xerox Ombudsman helps Xerox // Business Week. – 1973. – 12th of May.
6. Закоморна К. О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Катерина Олександрівна Закоморна. – Х., 2000. – 215 с.
7. Henkow H. The ombudsman for Military Affairs / Henkow H. // Rowat D. C. The Ombudsman: Citizen's Defender: Twenty-nine contributors incl. Several Ombudsman from thirteen different countries / Rowat D. C. – L. : Allen and Unwin, 1968. – 723 p.
8. Хаманева Н. Ю. Необходимость и пути создания института Уполномоченного по правам ребенка в РФ: опыт, проблемы, теоретические модели, нормативно-правовая база // под общ. и науч. ред. Г. Н. Кареловой. – М. : Благотвор. фонд «Альтернативное образование», 2001. – С. 33–43.
9. Автономов А. С. Юридические аспекты становления детского омбудсмана в России / А. С. Автономов // Права ребенка. Институт Уполномоченного по правам ребенка в Российской Федерации: опыт, проблемы, теоретические модели, нормативно-правовая база / под общ. и науч. ред. Г. Н. Кареловой. – М. : Благотвор. фонд «Альтернативное образование», 2001. – С. 20–32.
10. Бойцова В. В. Омбудсмены для университетов? / В. В. Бойцова // Правоведение. – 1994. – № 4. – С. 95–97.

11. Яровая И. О. Российский институтский омбудсман: грёзы и действительность / И. О. Яровая // Московский журнал международного права. – 2000. – № 3. – С. 107–110.

Надійшла до редколегії 18.07.2011

ПОНОМАРЕВА О. П. ИНСТИТУТ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ОМБУДСМАНА

Исследован институт специализированного омбудсмана; в частности, рассмотрены особенности его отдельных моделей. Проанализирован опыт деятельности этого института в некоторых странах мира. Рассмотрен вопрос о правовой природе омбудсмана.

PONOMARIOVA O. THE INSTITUTE OF SPECIALIZED OMBUDSMAN

The institute of specialized ombudsman is researched; in particular, features of its separate models are considered. Also experience of activity of this institute in some countries of the world is analyzed. The question on the legal nature ombudsman is reviewed.

УДК 347.965(477)

В. В. НІКІТЧЕНКО,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості та специфіку правового регулювання діяльності адвокатури в Україні. Акцентовано увагу на Правилах адвокатської етики та нормах міжнародного права.

Діяльність людей у різних сферах суспільних відносин врегульована численними нормами та правовими стандартами. Певні вимоги до людської діяльності дають змогу не тільки визначити рівень відповідності тієї чи іншої професійної активності вимогам, що ставляться до такої діяльності, але і визначити ступінь відповідальності особи при порушенні загальних вимог до результатів чи процесу спеціалізованої діяльності. Не є винятком і діяльність адвокатури. Її якісне функціонування неможливе без належно організованого правового регулювання. Змістом такого регулювання є упорядкованість суспільних відносин, їх охорона, закріплення, розвиток та стимулювання. Термін «регулювання» походить від латинського слова *regulo* «правило» і означає впорядкування, налагодження, приведення чогонебудь у відповідність до чогонебудь. Ознаками правового регулювання є такі: правове регулювання є різновидом соціального регулювання; за його допомогою відносини між суб'єктами набувають певної правової форми; правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами; воно має цілеспрямований характер — спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права; правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність; правове

регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання [1, с. 529–530].

Узагальнюючи перераховані вище ознаки, зазначимо, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

За допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми. Саме через норми права держава встановлює міру можливої та дозволеної поведінки. Способам правового регулювання відповідають регулятивно-статична та регулятивно-динамічна функції права. Покладаючи на осіб обов'язок утримуватись від учинення певних дій, що суперечать нормам права, заборони встановлюють певну міру поведінки суб'єктів; дозволи забезпечують соціальну активність суб'єктів та певний рівень їх свободи; зобов'язання сприяють реалізації покладених на осіб обов'язків, їх виконання гарантується з боку держави у вигляді застосування юридичної відповідальності. Крім основних способів правового регулювання, виділяють ще і додаткові: стимулююча дія норм права; застосування засобів примусу; попереджувальна дія норм права. За допомогою цих засобів забезпечується належне використання наданих прав та виконання покладених на суб'єктів обов'язків, здійснюється утримання від заборон.